

УДК 349.41

Рубрика 9. Земельне, аграрне, екологічне право

ВОДНІ РЕСУРСИ: ПОНЯТТЯ ТА ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

Инна БЕРДНИК,

кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінального права та правосуддя Чернігівського національного технологічного університету

АНОТАЦІЯ

В статті досліджуються поняття «довкілля», «природні ресурси», «вода», «водні ресурси», «водні об'єкти». Здійснюється аналіз положень водного законодавства України, якими встановлено питання правового регулювання водних ресурсів України. Автор приходить до висновку, що поняття "довкілля", "природні ресурси", "водні ресурси", "водні об'єкти" складають собою складну ієрархічну структуру. При цьому довкілля (навколишнє природне середовище) є загальним поняттям по відношенню до інших понять в цій структурі. Природні ресурси є складовою навколишнього природного середовища, однією з центральних елементів якого є водні ресурси. Водні ресурси є родовим поняттям, що охоплює водні об'єкти (води), як один з головних елементів.

Ключові слова: навколишнє природне середовище, довкілля, вода, природні ресурси, водні ресурси, водні об'єкти.

CONCEPT AND GENERAL CHARACTERISTICS

Inna BERDNIK,

Candidate of Law Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Criminal Law and Justice of Chernihiv National Technological University

SUMMARY

The article explores the notion of "environment", "natural resources", "water", "water resources", "water objects". An analysis of the provisions of the water legislation of Ukraine, which regulates the issue of legal regulation of water resources, is carried out. The author concludes that the notion of "environment", "natural resources", "water resources", "water objects" constitute a complex hierarchical structure. In this aspect, the natural environment is a common concept in relation to others in this structure. Natural resources are part of the natural

environment, one of the central elements of which is water resources. Water resources are generic concept that encloses water objects (water) as one of the main elements.

Keywords: environment, water, natural resources, water resources, water objects.

Постановка проблеми. Охорона довкілля є однією з глобальних, життєво важливих для всього людства, проблем. Людина постійно знаходиться в тісному взаємозв'язку з природою. Поряд з тим, розвиток науково-технічного прогресу значно поглибив масштаби і можливості людини у сфері природокористування. Проте, на жаль, належне виконання дотримання нормативних приписів щодо охорони навколишнього природного середовища у нашій державі ще не стало внутрішньою потребою і переконанням більшості членів українського суспільства. Відповідно соціальна роль держави, яка повинна забезпечити належну охорону навколишнього природного середовища, зростає. Відсутність ефективних механізмів забезпечення належного збереження довкілля спонукає державу до пошуку нових більш ефективних і дієвих механізмів застосування законодавства з метою збереження природи для майбутніх поколінь.

Забезпечення кримінально-правової охорони водних ресурсів є складовою кримінально-правової політики держави, одним з головних завдань якої є правове забезпечення охорони довкілля (ч.1 ст. 1 Кримінального кодексу (далі – КК) України).

Актуальність теми дослідження. Навколишнє природне середовище є самодостатньою об'єктивною реальністю, яка може існувати без будь-якого стороннього втручання і не залежно від людського усвідомлення закономірностей його функціонування. Проте життя людини та існування суспільства з давніх-давен були і залишаються об'єктивно пов'язаними з природним середовищем та використанням природних ресурсів. Питання кримінально-правової охорони водних ресурсів неможливо розглядати без аналізу окремих аспектів охорони навколишнього природного середовища.

Стан дослідження. У правовій доктрині водні ресурси неодноразово були предметом уваги науковців. Зокрема, це поняття досліджували у своїх працях В.І. Андрейцев, С.Л. Вендров, Н.Р. Кобецька, М.В. Краснова, П.І. Лапечук, І.В. Труфан, Ю.С. Шемшученко та ін. Поряд з тим, на нашу думку, існуюче на даний час поняття «водні ресурси» потребує доопрацювання.

Метою цієї статті є розгляд поняття, структури та надання загальної характеристики водним ресурсам.

Викладення основного матеріалу. Виходячи із того, що серед науковців існують різні підходи щодо визначення вказаного терміну, вважаємо за доцільне розглянути це питання.

Варто зазначити, що найбільш повним (з урахуванням міждисциплінарного характеру) є визначення охорони навколишнього середовища у виданні «Экологический энциклопедический словарь...»: це комплекс міжнародних, регіональних, державних і локальних заходів, включаючи адміністративні, політичні, технологічні, соціальні, юридичні і суспільні, спрямовані на збереження в необхідному обсязі природної біоти на землі, що забезпечує стійкість навколишнього середовища: 1) при цьому на локальних і регіональних рівнях можливий нестійкий стан навколишнього середовища; 2) комплекс адміністративних, економічних, соціальних, політичних, технологічних, юридичних і суспільних заходів, спрямованих на забезпечення соціально-економічного, культурно-історичного, фізичного, хімічного і біологічного комфорту, що забезпечує здоров'я людини (він включає попередження, обмеження і зменшення негативного впливу наслідків стихійного лиха, аварій, катастроф чи господарської і виробничої діяльності людей на здоров'я і добробут людини та природного середовища, що її оточує) [1, с. 46].

Основні підходи до визначення терміну «правова охорона навколишнього природного середовища» виходять з проведеного аналізу наукових думок вчених, які досліджували питання охорони довкілля. Так, на думку Ю.С. Шемшученко, під правовою охороною навколишнього природного середовища слід розуміти систему державних та громадських заходів щодо управління цілеспрямованою організацією цього середовища, збереження природного комплексу й раціонального використання природних ресурсів з метою безперервного розвитку народного господарства країни і на цій основі максимально повного задоволення матеріальних, духовних потреб людини [2, с. 21]. Він вважає та зазначає, що навколишнє природне середовище - це сукупність природних і природно-соціальних умов та процесів. Він зазначає, що це середовище є складною екосистемою, якій властиві не тільки суто природні, а й природно-антропогенні закономірності. До природних ресурсів у широкому значенні він включає усі природні блага, які слугують задоволенню потреб людини, а у вузькому - природні джерела для задоволення потреб матеріального виробництва [3, с. 12-13].

Іншої думки дотримується В.В. Петров, який розглядає правову охорону навколишнього природного середовища як сукупність правових норм і правовідносин, що виникають на основі їх застосування, скерованих на здійснення заходів з охорони й захисту лісів від знищення, забруднення, зменшення їх продуктивних властивостей, раціонального використання, відтворення лісів, підвищення їх середовище - захисних і

кліматично регулюючих властивостей для задоволення екологічних, економічних, культурно-оздоровчих потреб народного господарства та громадян, забезпечення якості навколишнього середовища [4, с.372].

Взагалі іншого підходу дотримується Н.Т. Осипов, який під правовою охороною навколишнього середовища розуміє встановлений державою об'єм прав і обов'язків суб'єктів права в їх відношенні до навколишнього природного середовища, правила поведінки, обов'язкові для всіх членів суспільства, виконання їх виключає порушення екологічної рівноваги в процесі природокористування і тим самим не призводить до негативних наслідків для нормального розвитку та існування спілкування з навколишнім середовищем [5, с.50].

Таким чином, основні правові підходи до визначення поняття правової охорони навколишнього природного середовища, на нашу думку, зводяться до наступного: по-перше - це сукупність певних заходів, способів або засобів, які забезпечуються і охороняються державою та закріплені у законодавстві; по-друге - це сукупність правових норм, які встановлені державою, обсяг прав і обов'язків, правила поведінки; по-третє - це комплекс правових норм та правовідносин, які виникають під час їх реалізації та є обов'язковими для всіх членів суспільства.

Проте деякі науковці не погоджуються з часом виникнення правовідносин у сфері охорони навколишнього природного середовища. Так, П.В. Мельник, не погоджуючись із визначення правової охорони, зазначає, що найбільш достовірним і таким, що заслуговує уваги, твердженням, є те, що під правовою охороною доречно розуміти сукупність правових норм та правовідносин, які виникають на підставі їх застосування [6, с. 109].

Слід погодитися з думкою І. В. Гиренка, що такий підхід дещо звужує поняття правової охорони природних ресурсів. На його думку, правова охорона здійснюється не тільки на стадії застосування правових норм, але повинна охоплювати і такі важливі складові охорони як: правову політику держави у цій сфері; законодавче та інформаційне забезпечення; раціональне використання; державний і громадський контроль; і безумовно вжиття відповідних правових заходів у разі порушення [7].

Для з'ясування питань охорони та захисту довкілля необхідно, на нашу думку, визначитись із часом виникнення станів охорони та захисту навколишнього природного середовища.

Аналіз наукових джерел та нормативно-правових актів надав підстави таким вченим як Л.А. Музика, Г.А.Осетинська зробити висновок про вживаність цих понять як синонімічних. Дійсно дані терміни вживаються поряд, але здебільшого мають різне значення. Так, наприклад, у Конституції України поняття «охорона» вживається в

контексті «охорона праці, охорона громадського порядку, охорона здоров'я, охорона звання Президента, охорона прав і свобод» тощо; «захист» - «захист Вітчизни, державних символів, прав, свобод, професійних інтересів, суверенітету, територіальної цілісності» тощо.

Слід погодитись з С.Я.Вавженчуком, який зазначає, що плутанина навколо понять «захист» та «охорона» прав є цілком логічною з огляду на невизначеність цих понять, зокрема, і в тлумачних словниках [8]. Так, відповідно до Тлумачного словника В. Даля, «захист» - це «заступництво». С.І. Ожегов визначає поняття «захищати» як «охороняючи, захистити від замахів, від ворожих дій, від небезпеки» [9, с.196]. В той же час «охорона» означає «берегти, оберігати, захищати, тримати в цілісності, спасати» [10, с.774], а також «слідкувати, щоб не зробили шкідливого кому-небудь або чому-небудь» [11, с.234]. Цікаво відмітити, що в Словнику синонімів досліджувані поняття також вживаються як синоніми, тобто можуть бути взаємно замінюваними в залежності від контексту. Водночас, в деяких тлумачних словниках вказується, що захист чого-небудь здійснюється в процесі охорони, в той час як охороняти визначається як «відноситися з обережністю, берегти». Отже, наявними є розбіжності й у самому тлумаченні зазначених понять: одні дослідники української, російської мови вважають, що вказані терміни є тотожними і можуть визначатися один через одного; інші – процес захисту включають до складу охорони як один з його складових елементів. Відповідно, і в правовій сфері можна спостерігати такий підхід. Вважаємо, що не можна погодитись із тим, що в правовій сфері ці поняття є тотожними та взаємно замінюваними. Аналіз викладених вище точок зору, а також діючого законодавства показує, що охорона – це більш ширше за своїм змістом поняття, яке може в деяких випадках включати в себе захист. Слід погодитися, що семантичне значення слова «охорона» – захищати від посягань, разом із тим охорона може здійснюватися двома шляхами: 1) встановлення мір належної та обов'язкової поведінки, визначення засобів, способів, заходів з дотримання цих мір; 2) захист порушених прав, їх відновлення у разі недотримання встановлених правил поведінки.

Таким чином, охорону навколишнього природного середовища можна розуміти в широкому значенні як сукупність правових заходів, що спрямовані на попередження, профілактику правопорушень, а у разі їх порушень – захист. При цьому необхідно враховувати, що охорона - це постійний стан із забезпечення безпеки суспільних відносин у сфері навколишнього природного середовища (діє постійно, з моменту вжиття державою заходів нормативно-правового характеру, спрямованих на забезпечення існування правовідносин), а захист - виникає з моменту протиправного посягання на довкілля, як визначений ч. 1 ст. 1 КК України, об'єкт кримінально-правової охорони.

Поряд з тим, слід зауважити, що серед науковців немає єдиного, однозначного підходу до термінології у сфері охорони навколишнього природного середовища. Так, в юридичній літературі вживаються різні термінологічні поняття «довкілля», «охорона природи», «навколишнє середовище», «природа», «навколишнє природне середовище».

Як зазначає В.В. Костицький, поняття «навколишнє середовище» - одна з найбільш фундаментальних категорій сучасної науки і практики, що стоїть в одному ряді з такими категоріями як світ, економіка, суспільство. Саме навколишнє природне середовище, а не природа, є інтегрованим об'єктом правового регулювання суспільних відносин з приводу природи, відповідно як до національного, так і до міжнародного права [12, с.53].

Російський науковець М.М. Брінчук вважає поняття «природа», «навколишнє природне середовище», «навколишнє середовище» тотожними [13, с.48-57].

Відповідно до Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [14], довкілля - це сукупність природних і природно-соціальних умов та процесів, природні ресурси як залучені в господарський обіг, так і невикористовувані в народному господарстві в даний період (земля, надра, води, атмосферне повітря, ліс та інша рослинність, тваринний світ), ландшафти та інші природні комплекси.

Навколишнє середовище, таким чином, означатиме і навколишнє природне середовище, тобто сукупність природних систем, природних об'єктів і природних ресурсів, включаючи повітря, воду, землю (грунти), надра, тваринний і рослинний світ, а також клімат і ближній космос в їх взаємозв'язку і взаємодією. Водночас, як зазначає В.В. Костицький, терміну «навколишнє середовище» або «навколишнє природне середовище», найбільш повно відповідає український термін «довкілля», який зусиллями В.В. Костицького потрапив у проект ухваленої у 1996 р. Конституції України і став конституційним [12, с.54].

Згідно з назвою розділу VIII Особливої частини КК України «Злочини проти довкілля» можна припустити, що родовим об'єктом екологічних злочинів, передбачених ст. 236—254 КК України, виступає саме довкілля. Останнім часом, і більшість вітчизняних дослідників з цим погоджуються [15, с. 69-70], термін «довкілля» вживається замість словосполучення «навколишнє природне середовище». Ці поняття є тотожними за змістом, але «довкілля» більш лаконічне. Повертаючись до вищезгаданої тези про довкілля, констатуємо, що важливість здійснення державою кримінально-правової охорони у цій сфері підтверджується його зазначенням як об'єкта цієї охорони у ч.1 ст. 1 КК України.

У юридичній літературі можна зустріти твердження, що об'єктом екологічних злочинів є самі природні багатства [16, с. 262]. Позиція тих авторів, які вважають об'єктом зазначених злочинів природні ресурси, а саме: ліс, воду, повітря, надра, рибу, тварин, уявляється невірною, оскільки в цьому випадку не проводиться ніякого розмежування між об'єктом і предметом злочинного посягання.

Під природними ресурсами автори словникової літератури пропонують розуміти сукупність об'єктів живої та неживої природи, що використовуються або потенційно придатні для використання людиною. До числа природних ресурсів належать земля, надра, ліси, води, повітряний простір, рослинний і тваринний світ. Водночас зазначені природні ресурси можуть перебувати у приватній, державній, комунальній власності [16]; всі предмети, речовини і явища, які населення певної території (країни, регіону, області) використовує для виробництва різних благ, продуктів і послуг, до них належать вода, атмосферне повітря, енергія Сонця, корисні копалини (нафта, газ, вугілля, залізна руда тощо), ґрунти, біота (рослинний і тваринний світ).

У спеціалізованій науковій літературі з екологічного права поняття «природні ресурси» також трактується неоднозначно.

На думку Е.А. Зіня, природні ресурси - елементи та сили природи, які можуть використовуватися у виробничій та невиробничій сферах для забезпечення потреб людей. Іншими словами, природні ресурси являють собою природні багатства регіону, які використовуються або можуть використовуватися в матеріальному виробництві, є основою матеріального виробництва, яке спрямоване на створення матеріальних благ для людей. З цього приводу зазначимо, що насамперед природні ресурси використовуються з метою задоволення потреб людини в цілому, в тому числі шляхом їх використання з метою отримання продуктів, речей, інших матеріальних і нематеріальних благ тощо. Обсяг використання природних ресурсів визначається соціально-економічним потенціалом регіону.

Е.П. Романова визначає природні ресурси як ресурси, необхідні для існування людського суспільства в цілому і використання в господарстві [18, с. 56].

С.Г. Білецький визначає природні ресурси як сукупність об'єктів та систем живої та неживої природи, компоненти природного середовища, що оточують людину, які використовуються в процесі суспільного виробництва для задоволення матеріальних і культурних потреб людини та суспільства. Науковець пропонує природні ресурси класифікувати за різними критеріями: а) приналежністю до тих чи інших компонентів природи (мінеральні, кліматичні, лісові, водні тощо); б) можливістю відтворення в процесі використання - на вичерпні (поновлювані й непоновлювані) і невичерпні. До природних

ресурсів входять сонячна енергія, атмосфера, гідросфера, наземна рослинність, ґрунт, тваринний світ, ландшафт, корисні копалини [19, с. 165].

С.І. Дорогунцов вважає, що природні ресурси - це природні компоненти та сили природи, що використовуються або можуть бути використані як засоби виробництва та предмети споживання для задоволення матеріальних і духовних потреб суспільства, підвищення якості життя людей [20, с. 73].

Подібної точки зору щодо визначення поняття «природних ресурсів» дотримується І.Р. Гілецький. Цьому терміну він дає таке визначення: «це компоненти і сили природи, які безпосередньо використовуються у виробництві і є сировиною або джерелом енергії» [21].

Таким чином, не дивлячись на різні тлумачення поняття «природні ресурси», єдність змісту наведених визначень полягає у наступному: по-перше, головним є можливість задоволення інтересів людини та суспільства у забезпеченні їх існування (на першому плані стоять інтереси особи); по-друге, вказане поняття об'єднує в собі об'єкти живої та неживої природи; по-третє, це компоненти природного середовища.

У різноманітті природних ресурсів на особливу увагу заслуговують водні ресурси, які є частиною природних запасів води. При цьому необхідно наголосити, що вода в конкретних історичних умовах в залежності від розвитку продуктивних сил або безпосередньо задіяна або може приймати участь у суспільному виробництві. Звідси витікає її характеристика не тільки як природного явища, а й як соціально-економічної категорії, що безпосередньо пов'язана з рівнем розвитку людського суспільства.

Зрозуміло що людина, зокрема, та суспільство, взагалі, не зможуть існувати без води. Місце водних ресурсів між іншими природними ресурсами — землею, надрами, лісами, обумовлено наявністю певних особливостей. Внаслідок об'єктивних процесів кругообігу води в природі водним ресурсам притаманна висока динамічність і взаємозв'язок. Ці властивості свідчать про можливість багатоцільового та багаторазового використання певних обсягів водних ресурсів, що розкриває шляхи раціонального використання води.

Отже, можна стверджувати, що в системі природних ресурсів провідне місце належить саме водним природним ресурсам, їхні кількісні та якісні показники безпосередньо впливають на якість та рівень життя населення, на розвиток галузей економіки кожної країни. Такий природний об'єкт як водні ресурси є невід'ємною складовою природних ресурсів - природного середовища (довкілля), що охороняється, використовується і відтворюється для матеріальних, рекреаційних, культурних і естетичних потреб суспільства.

Стан реалізації функцій та завдань держави у сфері охорони водних ресурсів не відповідає вимогам сьогодення. Держава не повною мірою контролює порушення громадянами та юридичними особами законодавства у сфері водних ресурсів, не здійснює належним чином управління механізмом реалізації нормативно-правових актів, положення яких регулюють цю важливу для суспільства сферу суспільних відносин, а отже поступово втрачає керованість цим процесом.

З урахуванням сучасного рівня суспільних відносин правове регулювання обігу водних ресурсів, як об'єкта довкілля, повинно відігравати провідну роль у вирішенні питань їх охорони, використання та відтворення. Першочерговим і нагальним завданням є необхідність запровадження ефективного механізму державного регулювання економічних та організаційних засад управління водними ресурсами шляхом створення відповідної законодавчої бази.

Відносини, що виникають з приводу використання водних ресурсів регулюються та охороняються різними галузями права, а саме: кримінальним, цивільним, адміністративним, земельним, водним правом, що є результатом усвідомлення суспільством значення вод як об'єкта життєзабезпечення з унікальними властивостями.

Для більш детальної кримінально-правової охорони водних ресурсів, уникнення подвійного трактування термінів «вода», «водні ресурси», «водні об'єкти», «водні джерела» та їх співвідношення, слід проаналізувати положення Водного кодексу (далі - ВК) України, Земельного кодексу (далі -ЗК) України, Цивільного кодексу (далі - ЦК) України.

Розглянемо термін "вода" з позиції хіміко-фізичного та правового розуміння цього терміну. Так, вода (H_2O) у хіміко-фізичному розумінні - це хімічна речовина у вигляді прозорої безбарвної рідини без запаху й смаку в нормальних умовах. Це хімічна сполука водню з киснем, що існує в рідкому, твердому, газоподібному станах [22]. Тлумачні словники української мови дають таке визначення води, як прозорої, безбарвної рідини, що становить найпростішу хімічну сполуку Гідрогену з Оксигеном [23, с.153]. Особливе значення води полягає у тому, що вона, як зазначено нами вище, є не лише джерелом існування людини та застосовується у її повсякденному житті, а є й предметом праці і засобом виробництва, впливає на фізичні, хімічні, біологічні процеси, формує рельєф на поверхні Землі, визначає контури материків, виступає основним фактором формування клімату. Вода - це благо, що використовується для життєзабезпечення та діяльності людини.

На відміну від вищезазначеного розуміння води, з правової точки зору, вода розглядається як об'єкт правовідносин, а термін «вода» трансформується у відповідні дефініції: «водні ресурси», «водні об'єкти», «водні багатства», «води».

Відповідно до положень ВК України, який визначає основні засади водокористування, всі води на території України є національним надбанням українського народу, однією з природних основ його економічного розвитку і соціального добробуту. У преамбулі ВК України зазначено, що в умовах нарощування антропогенних навантажень на природне середовище, розвитку суспільного виробництва і зростання матеріальних потреб виникає необхідність розробки і додержання особливих правил користування водними ресурсами, їхнього раціонального використання та екологічно спрямованого захисту.

Основними положеннями ЗК України визначається склад та встановлюється правий режим використання вод для забезпечення потреб відповідних учасників правовідносин земель водного фонду.

Відповідно до ст. 177 ЦК України об'єктом цивільних правовідносин може бути матеріальне чи нематеріальне благо, відносно якого суб'єкти встановлюють правові зв'язки, визначаючи коло взаємних суб'єктивних прав та обов'язків. Їх визначають як явища та предмети навколишнього світу, що мають здатність задовольняти інтереси учасників правових відносин [24, с. 52]. Для з'ясування кола відносин, що підлягають регулюванню нормами цивільного законодавства і об'єктом яких є води, доцільно звернутися до класифікації цього природного блага.

Відповідно до ВК України усі води на території України становлять її водний фонд. До нього належать: поверхневі води - природні водойми (озера), водотоки (річки, струмки), штучні водойми (водосховища, ставки) і канали, інші водні об'єкти; підземні води та джерела; внутрішні морські води та територіальне море. Крім цього, води класифікуються за місцем розташування: підземні води, що знаходяться нижче рівня земної поверхні в товщах гірських порід верхньої частини земної кори в усіх фізичних станах, поверхневі води різних водних об'єктів, що знаходяться на земній поверхні. За природним походженням води поділяють на штучні та природні.

Висновки. Таким чином, поняття "довкілля", "природні ресурси", "водні ресурси", "водні об'єкти" складають собою складну ієрархічну структуру. При цьому довкілля (навколишнє природне середовище) є загальним поняттям по відношенню до інших понять в цій структурі. Природні ресурси є складовою навколишнього природного середовища, однією з центральних елементів якого є водні ресурси. Водні ресурси є родовим поняттям, що охоплює водні об'єкти (води), як один з головних елементів.

Список використаної літератури

1. Дедю И. И. Экологический энциклопедический словарь/ И. И. Дедю; Предисл. В. Д. Федорова. — Кишинев: Гл. ред. Молд. сов. энцикл., 1990. — 406 с.
2. Шемшученко Ю.С. Организационно-правовые охраны окружающей среды в СССР / Ю. С. Шемшученко. – К. : Наук. думка, 1976. – 276 с.
3. Екологічне право України : Академічний курс : підручник / за заг. ред. Ю.С. Шемшученко. – 2-ге вид. – К. : Юрид. л-ра, 2008. – 720 с.
4. Петров В.В. Правовая охрана природы в СССР : учебник / В.В. Петров. – М. : Юрид. лит., 1984. – 384 с.
5. Проблемы правовой охраны окружающей среды в СССР / под ред. Н.Т. Осипова. – Ленинград : Изд-во Ленинградск. у-та, 1979. – 200 с.
6. Мельник П.В. Правова охорона рослинного світу [Текст]/ П.В. Мельник // Університетські записки. Право. – 2010. - №1. – С. 106-112.
7. Гиренко І.В. Рослинний світ як об'єкт правової охорони навколишнього природного середовища. [Електронний ресурс] / І. В. Гиренко. - Режим доступу: file:///C:/Users/SAMSUNG/Downloads/FP_index.htm_2012_3_22.pdf
8. Вавженчук С.Я. Співвідношення понять "захист" та "охорона" трудових прав в чинному законодавстві [Електронний ресурс] / С.Я. Вавженчук. - Режим доступу: file:///D:/%D0%94%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F/%D0%97%D0%B0%D0%B3%D1%80%D1%83%D0%B7%D0%BA%D0%B8/FP_index.htm_2010_1_9.pdf
9. Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов ; под ред. докт. филол. наук, проф. Н. Ю. Шведовой. – М. : Рус. яз., 1984. – 797 с.
10. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка / В. И. Даль. – Т. 2. - М. : Русский язык, 1979. - 780 с.
11. Габучан К. В. Учебный толковый словарь русского языка / К. В. Габучан. - М. : Русский язык, 1988. - 441 с.
12. Костицький В.В. Екологічне право України : підручник / В.В. Костицький. – Дрогобич : Коло, 2012. – 360 с.
13. Бринчук М.М. Экологическое право (право окружающей среды) / М.М. Бринчук. – М. : Юристь, 1998. – 668 с.
14. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 р. [Текст] // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 41. – Ст. 546 (в редакції Закону № 1264-ХІІ від 04.06.2017

15. Гавриш С. Б. Кримінально-правова охорона довкілля в Україні: проблеми теорії, застосування і розвитку кримінального законодавства / С.Б. Гавриш. — К., 2002. — 635 с.
16. Советское уголовное право. Особенная часть: учебник: / [под ред. В.Д. Меньшагина, Н.Д. Дурманова, Г.А. Кригера. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1975. — 471 с.
17. Философский энциклопедический словарь / под. ред. Л.Ф. Ильичева, П.Н. Федосеева. — М.: Сов. энциклопедия, 1983. — 836 с.
18. Природные ресурсы мира : [учеб. пособие] / [Э.П. Романова, Л.И. Куракова, Ю.Г. Ермаков]. - М. : Изд-во МГУ, 1993. - 304 с.
19. Мала гірнича енциклопедія / за ред. В.С. Білецького. - Донецьк : Донбас, 2004. -340 с.
20. Екологія : [підручник] / [С.і. Дорогунцов, К.Ф. Коценко, М.А. Хвесик та ін.]. - К. : КНЕУ, 2005. - 371 с.
21. Гілецький Й.Р Географія України / Й.Р Гілецький-Тернопіль : Підручники і посібники, 2009. -272 с.
22. Ковтун М. І. Земельне право: курс лекцій для студентів юридичних вузів та факультетів / М. І. Ковтун. - К. : ЮМАНА, 2001. - 208 с (с. 185); Клименко С. В. Води (водні ресурси) як об'єкт правовідносин / [http://zt.knteu.kiev.ua/files/2013/4\(69\)/uazt_2013_4_21.pdf](http://zt.knteu.kiev.ua/files/2013/4(69)/uazt_2013_4_21.pdf)
23. Великий тлумачний словник української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. - К.; Ірпінь: ВТФ "Перун", 2004. - 1440 с.
24. Цивільне право України : Навч. пос. / За ред. Є. О. Харитонова, Н. Ю. Голубевої. - К. : Істина, 2009. - 280 с.

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРА

Берднік Інна Володимирівна - кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінального права та правосуддя Чернігівського національного технологічного університету;

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Berdnik Inna Vladimirovna – Candidate of Law Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Criminal Law and Justice of Chernihiv National Technological University, inna_berdник1983@ukr.net